

**Nordlige Verdener
Første halvårsrapport
December 2009**

Halvårsrapport for Nationalmuseets satsningsområde Nordlige Verdenser, december 2009

Nationalmuseet har udnævnt seniorforsker Hans Christian Gulløv til koordinator for statsningsområdet. Hans Christian Gulløv indgår sammen med forskningskoordinator Birgit Rønne og akademisk sekretær Ditlev L. Mahler i en koordineringsgruppe. Siden medio juni er samtlige forskningsprojekter blevet revideret i forhold til projektbeskrivelser, tidsterminer og budgetter. Koordineringsgruppen har derefter foretaget en samlet indstilling til styregruppen for Nordlige Verdenser. Den nedsatte styregruppe består af Nationalmuseets direktør Per Kristian Madsen, museumschef Lene Floris og overinspektørerne for de enheder, der har forskningsprojekter i statsningsområdet, Ulf J. Dahre, Etnografisk Samling, Poul Otto Nielsen, Danmarks Oldtid, Mads Christian Christensen, Bevaringsafdelingen, Michael Andersen, Danmarks Middelalder og Renæssance og Anette Vasström, Danmarks Nyere Tid. Desuden er koordineringsgruppen repræsenteret i styregruppen. Siden ultimo 2009 har der været afholdt fem styregruppemøder. Efter projektstart skønnes det, at et møde i kvartalet vil være tilstrækkeligt.

Fra forskningsprojekterne

Denne rapport vil fokusere på de første aktiviteter, der er sat i gang i 2009 blandt de 22 delprojekter inden for de tre forskningssøjler.

Forskningssøjlen Klimaændringer og samfund: Når klimagrænser flytter sig

De første mennesker i Danmark

Ved projektforsker Morten Fischer Mortensen, Naturvidenskab

Projektet har bidraget til den netop åbnede særudstilling på Nationalmuseet "Klima – Danmark fra istid til nutid" den 30. oktober 2009. Udstillingen har fået meget flot omtale i dagspressen og bidraget til flere indslag i TV og radio. Forskningsprojektet "De første mennesker i Danmark" er blevet fremlagt på en international konference The final Palaeolithic of the Great European Plain (UISPP XXIII), København 12.-16. oktober 2009. Der er på nuværende tidspunkt indgået samarbejdsaftaler med følgende institutioner og forskningsprojekter:

England: RESET consortium (Response of Humans to Abrupt Environmental Transitions)
<http://c14.arch.ox.ac.uk/reset/embed.php?File=index.html>

Tyskland: Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie (ZBSA)

I november er der igangsat forundersøgelser ved potentielle lokaliteter ved Langå og Jels i Sønderjylland. Flere forundersøgelser følger, inden de endelige lokaliteter til videre undersøgelser vil blive udvalgt.

Kyst, menneske og miljø

Ved seniorforsker Bjarne Grønnow, The Carpenter-Meldgaard Endowment, Etnografisk Samling
GeoArk-projektet er et integreret samarbejde mellem forskere fra fagene arkæologi, geografi og zoologi. Projektets fokus er at undersøge relationerne mellem menneske, ressourcer og klima i Nordøstgrønland igennem de seneste 500 år. Gennem fire sæsoners feltarbejde i Clavering Ø-området, Nordøstgrønland, har holdet undersøgt en lang række bopladser fra Thule-kulturen

(perioden 1400 – 1850 e.Kr) samt indsamlet data om regionens geomorfologi, klimaudvikling og fangstressourcer. Projektet er i analysefasen, men hovedresultaterne tegner sig allerede: Thule-kulturens tilstedeværelse i Nordøstgrønland byggede på en balance i udnyttelsen af det højarktiske miljøes fangstressourcer. Man baserede sig på fangst af ringsæler, men var i 'de magre årstider' helt afhængig af oplagret kød og spæk fra fangsten af hvalrosser i polyniet (det permanent isfri område) ud for Hvalros Ø. Her har GeoArk dokumenteret den hidtil størst kendte boplads i det østlige Arktis.

Thule-kulturens forsvinden i årtierne efter 1820 kan tilskrives et samspil mellem isolation fra andre populationer og Den Lille Istids kulmination i Nordøstgrønland, hvor Hvalros Ø- polyniets ressourcer formentligt svigter.

Analyser af borekerner fra sø- og kystnære sedimenter belyser klimaudviklingen i regionen: den middelalderlige varmeperiode og den efterfølgende Lille Istid står frem som ganske særlige, dramatiske hændelser i den generelle klimaudvikling.

Nordøstgrønland åbnes for bosættelse i de perioder, hvor klima og islæg er stabilt og dermed til en vis grad forudsigeligt. For Thule-kulturens vedkommende byder den Lille Istids relativt snefattige og kolde klima med udbredt havis på optimale betingelser.

GeoArk har kortlagt og dokumenteret en lang række palæo-eskimoiske bopladser, der rækker 4.500 år tilbage i tiden. Den vigtigste nye opdagelse er, at Saqqaq- kulturen findes i området ligesom Independence I og Grønlandsk Dorset. Perioderne med bosættelser i Nordøstgrønland er dog ikke sammenhængende.

Klimaændringer og køkkenmøddinger – når permafrosten forsvinder

Ved seniorforsker Henning Mathiesen, Bevaringsafdelingen

Projektet "Klimaændringer og Køkkenmøddinger" er kommet godt fra start med et feltbesøg i sommeren 2009 på lokaliteten Qajaa ved Ilulissat Isfjord, Disko Bugt. Der blev lavet en detaljeret opmåling af pladsen, foretaget miljømålinger, installeret automatisk overvågningsudstyr og hjemtaget prøvemateriale. Det viser sig, at lokaliteten endnu er særdeles fundrig og velbevaret, men at den er truet af både optøning og bølgeerosion: Temperaturen ned gennem kulturlagene lå mellem -2 og 0 °C (dette års sommertemperatur), altså meget tæt på optøning, og ved højvande nåede havvandet helt op til kulturlagene. Det hjemtagne prøvemateriale er ved at blive undersøgt i laboratoriet, og i 2010 besøges pladsen igen for at hente overvågningsdata og installere yderligere overvågningsudstyr. Besøget i 2009 var et pilotprojekt finansieret af Kommissionen til Videnskabelige Undersøgelser af Grønland, og der vil blive udarbejdet en rapport over resultaterne primo 2010. De første resultater er allerede præsenteret ved konferencen "Klima og Kulturarv" den 12. november 2009 i Oslo.

Konserverings- og tørringsmetoder

Ved seniorforsker Poul Jensen, Bevaringsafdelingen

Projektet følger planen ifølge hvilken, der i 2009 skal indkøbes materialer og udstyr. Den 20. november blev der leveret to fryserne begge med glaslåger, således at frysetørringsforsøgene kan følges. 200 l. fryseren er med direkte køl, hvorved den relative luftfugtighed kommer til at ligge mellem 50 og 90 %, således at genstande kan frysetørres direkte uden brug af fugtabsorberende materialer. En mindre fryser på 60 l. har indirekte køl og høj relativ luftfugtighed, hvilket betyder at frysetørringen skal foregå ved hjælp af fugtabsorberende materialer, enten i hele skabet eller i mindre indelukker (poser eller eksikatorer). Begge fryserne er opstillet og under afprøvning. Den 8.

december vil der blive påbegyndt et pilotforsøg i begge fryserne med udtørring af is og vanddrukne materialer for at bestemme sublimationshastigheden for ren is og porøse materialer. Pilotforsøgene vil være afsluttet i løbet af februar 2010, hvorefter de egentlige forsøg med frysetørring ved atmosfærisk tryk af imprægnerede og vanddrukne genstande vil begynde. Projektets sigte er at ændre frysetørringsprocessen så metoden også kan anvendes ved feltarbejde og i udkantsområder, hvor der ikke er adgang til højteknologisk udstyr.

Samfundsændringer i Sydgrønland 1900-1950 – fra fangst til fiskeri

Ved projektforsker Einar Lund Jensen, Danmarks Nyere Tid

Projektet er sat i gang 1. august 2009. Der er indsamlet allerede publiceret materiale fra Det kongelige Bibliotek og Dansk Polar Centers bibliotek, og på grundlag heraf er foretaget de første studier af de historiske forudsætninger, der ligger til grund for projektets hovedtema. Endvidere er foretaget den første indsamling af kildemateriale, der skal ligge til grund for en del af detailstudierne, bl.a. ved i september foretage en studietur til Nanortalik Museum i Sydgrønland, hvis arkiv indeholder væsentligt materiale specielt til belysning af udviklingen i Kap Farvel området. Projektet er præsenteret på Afdeling for Eskimologi og Arktiske Studier, Københavns Universitet med henblik på samarbejde om en planlagt interviewundersøgelse, jf. projektbeskrivelsen, der skal fokusere på befolkningens erindringer om flytninger fra Kap Farvel området i perioden fra 1900 til 1950. Der er indgået aftale med Institut for Kultur og Samfund, Ilisimatusarfik i Nuuk, med henblik på et kommende besøg og samarbejde.

Forskningssøjlen Landbrug på grænsen: Nordlige kulturlandskaber

Agrarsamfundenes ekspansion i Norden

Ved seniorforsker Flemming Kaul, Danmarks Oldtid

Flemming Kaul har indledt forhandlinger med Tanums Hällristningsmuseum om at arrangere en workshop i foråret 2011 med mulighed for overnatning og ekskursioner. Workshoppen er første skridt på udbygning af et dansk-norsk-svensk netværk af forskere indenfor arkæologi og naturvidenskab. Han har endvidere deltaget i det XI. nordiske bronzealdersymposium i Helsinki med foredraget "Is it possible to find a Northern border of the Nordic Bronze Age Culture?" udarbejdet i samarbejde med Preben Rønne, Vitenskapsmuseet, Trondheim. Symposiumet gav anledning til udbygning af projektets netværk vedrørende spørgsmål, som også belyses i nærværende projekt, bl.a. de nordligste former for agrarsamfund (også i Finland). Hertil forhold omkring Nordnorges bronzealder med lokaliteter i Nordnorge, som projektet skal inddrage i forbindelse med landskabsanalyserne. Studierejserne vil i 2010 gå til Alta, Nordnorge primo juni, i august vil det blive området ved Sandnessjøen, hvor også helleristninger på øerne Tro og Flatøy skal dokumenteres. Helleristningernes billedverden udgør sammen med andre elementer som monumentalgrave og moseofringer af bronzer de agrare samfunds kulturelementer i bronzealderen.

I tilknytning til ovennævnte forskningsprojekt, men som en selvstændig del, er der udbudt et 3-årigt ph.d. stipendium under titlen Agrarsamfundenes ekspansion i neolitikum i Norden. Formålet med projektet er at skabe et overblik over landbrugsekspansionen i Skandinavien fra introduktionen af agerbrug og kvægavl ca. 4000 f. Kr. indtil overgangen til bronzealderen ca. 1700 f. Kr. Projektet støttes af Kulturministeriets forskningspulje.

Shetlandsøerne: Landbrug på grænsen 4000-3000 f.v.t.

Ved ph.d. Ditlev L. Mahler, Danmarks Oldtid

Der har i anden halvdel af 2009 i særlig grad været tale om en foreløbig kildeindsamling af allerede publiceret materiale vedrørende arkæologiske udgravninger, oplysninger om storstensgrave og offerfund. Med hensyn til perspektivet med komparative studier er koordinatoren blevet manuduceret af prof. Alistair Pertursson, The University of Western Australia, vedrørende lapita kulturens ekspansion 2000 f.v.t. ud i det fjerne Oceanien. Projektets netværk har meldt positivt tilbage med hensyn til deltagelse og projektets relevans i relation til studiet af skandinavisk neolitikum. Her skal blot nævnes Val Turner, Shetland Amenity Trust, curator Dr. Ian Tait, Shetland Museum and Archives, collection assistant Jenny Murray, Shetland Museum and Archives, førsteamanuensis Dr. Preben Rønne, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU), og seniorforsker, dr.phil. Flemming Kaul fra Danmarks Oldtid, Nationalmuseet er alle således inddraget. Der er planlagt introduktionsrejse til Shetlandsøerne for koordinatoren medio marts 2010.

Netværk i Nord: Kommunikation, handel og kulturmarkører

Skinddragter fra Nord

Ved konservator Anne Lisbeth Schmidt, Bevaringsafdelingen

26.-27. november 2009 blev seminaret "Skinddragter fra Nord" afholdt på Nationalmuseet. 55 deltagere fra Grønland, Sverige, Norge, Holland og Danmark deltog i seminaret, der var støttet af Nordisk Kulturfond og Augustinus Fonden. I det omfattende program, som var en samlet introduktion til forskningsprojektet *Skinddragter fra Nord* (tidligere Dragter fra de nordlige verdener), indgik 21 foredrag, 4 omvisninger og et virksomhedsbesøg. Formålet med seminaret var at udvikle og danne netværk mellem deltagerne, der har vidt forskellig baggrund inden for naturvidenskab, humaniora og design med mere. Seminarets deltagere har skriftligt og mundtligt tilkendegivet, at de var meget tilfredse med indhold og forløb af dette. En 'Book of Abstracts' med resumeer af seminarets foredrag er under redigering og forventes offentliggjort omkring 1. februar 2010 på Nordlige Verdeners hjemmeside samt i kopieret form. Selve forskningsprojektet *Skinddragter fra Nord* bliver sat i gang 1. januar 2010.

Handel som kulturmøde – europæiske genstande i historisk Thule-kultur

Ved ph.d. studerende Peter A. Toft, Etnografisk Samling

Projektets indsamling af data er gennemført, både hvad angår det arkæologiske og det etnografiske genstandsmateriale på det grønlandske og danske Nationalmuseum samt arkivalier som handelslister (generaltakster) og individuelle handelsregnskaber på det Kongelige Bibliotek og Grønlands Nationalarkiv. Under denne registrering er det konstateret, at karakteren og graden af inuits kontakt med europæerne i kulturmødet, som forventet, påvirker både inuits brug og opfattelse af flere af de europæiske handelsvarer. Desuden ses i arkivalierne spor efter ulovlig handel med fødevarer udenfor kolonierne i 1800-tallets begyndelse. Yderligere forskningsresultater vil fremkomme under den kommende analyse af materialet, og sammenskrivning af afhandlingen finder sted under projektets afsluttende år, 2010.

Hjemmeside

Siden foråret 2009 er der arbejdet på opsætning af en hjemmeside, som dels skal beskrive de 22 projekter, dels formidle ny viden og arrangementer i form af seminarer, workshops etc., der foregår i relation til satsningsområdet. En engelsksproget version af hjemmesiden er under udarbejdelse. Adressen er: <http://nordligeverdener.natmus.dk>

Koordineringsgruppen